

SOSIOLOGİYADA KEYS-STADI METODU: NƏZƏRİ-METODOLOJİ TƏHLİL

Məqalədə keyfiyyət sosiologiyasının tərkib hissəsi olan keys-stadi metodunun tədqiqat strategiyası olaraq idraki imkanları araşdırılır və göstərilir ki, keyfiyyət tədqiqatları xüsusilə kəskin sosial dəyişikliklər şəraitində geniş yayılmayan yeni hadisə və ya proseslərin öyrənilməsinə imkan verir. Keys-stadinin tətbiqi iki məqsəd daşıyır: bir tərəfdən öyrənilən obyektin başa düşülməsinə nail olmaq, digər tərəfdən daha ümumi sosial proseslər haqqında yeni biliklər əldə etmək. Strategiya çərçivəsində müxtəlif metodlardan istifadə edilə bilər, lakin analizin ümumi məntiqi, şübhəsiz ki, keyfiyyət paradigmasına meyllidir.

Məqsəd - Keyfiyyət sosiologiyasının tərkib hissəsi olan keys-stadi metodunun tədqiqat strategiyası olaraq idraki imkanlarının araşdırılması.

Metodologiya - Sistemli yanaşma vasitəsilə keys-stadi metodunun keyfiyyət tədqiqatlarında öyrənilən obyektin başa düşülməsi və ümumi sosial proseslər haqqında yeni biliklər əldə etmək üçün imkanları təhlil olunur.

Tədqiqatın nəticələri - Keys-stadi metodunun spesifikliyi nadir obyektin dərin tədqiqində və tədqiqatın nəticələrinin fəaliyyət üçün təkliflərin hazırlanmasına yönəlməsindədir. Bu metodun mahiyyəti həm də bir və ya bir neçə hadisəni ətraflı öyrəndikdən sonra cəmiyyətdə baş verən dərin proseslərin məzmununu verməkdən ibarətdir.

Açar sözlər: keyfiyyət sosiologiyası, mikrososiologiya, keys-stadi, tədqiqat strategiyası, sosial proseslər

Giriş

Keyfiyyət sosiologiyasının problemlərinə artan maraq sosioloji gerçəkliyin vacib hissəsidir. Sosioloji tədqiqatın ənənəvi sərt metodlarından uzaqlaşmanın əsas səbəbləri izahedici mühakimələrin fragmentarlığı və əvvəlcədən məlum olmasıdır. Sosial proseslərin artan dinamikası şəraitində keyfiyyət analizinin metodologiyası daha səmərəlidir ki, bu onların formalaşmasının ilkin mərhələsində yeni inkişaf meyllərini nəzərə almağa imkan yaradır.

Keys-stadinin keyfiyyət tədqiqatları metodları arasında xüsusi əhəmiyyətə malik olması bu tədqiqatda müxtəlif informasiya mənbələri və onların toplanılması metodlarından geniş istifadənin mümkünlüyündən irəli gəlir.

Kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqatlarının qarşılıqlı münasibəti

Kəmiyyət məlumat toplama metodları və onların təhlili "sərt" metodlara aid edilir. Onların nəzəri və metodoloji əsasını cəmiyyət haqqında bütöv bir sistem kimi düşünmək və onun nəzəriyyəsini yaratmaq, obyektiv reallığı rəşional qaydada tənzimləmək və məntiqi şəkildə izah etmək təşkil edir. Qərb sosiologiyasında 60-cı illərin ortalarında "sərt" kəmiyyət metodlarından istifadə özünün pik səviyyəsinə çatdı. Lakin elə bu vaxt da sosioloqlar makro-sosioloji nəzəriyyələrin sosial hadisələr və proseslərin "insan təbiətini" düzgün izah etmə qabiliyyətindən məyus olduqlarını ifadə etməyə başladılar. Müasir sosiologiya üçün humanistləşmə dövrü - qlobal problemlərin rəşional idrakından lokal birliklərin və insanların gündəlik sosial praktikasının dərk edilməsi, sosial hadisələrin makro analizindən mikroanalizinə istiqamətlənmə başladı.

Klassik sosiologiyada fərdlərin həyatı onlardan asılı olmayan supra-fərdi və ümumi sosial qanunların təzahürü kimi çıxış edir. Fərd sosial tipin nümayəndəsi hesab olunur. Bununla belə, bir

insanın sosial dünyasını, xarici gerçəkliyi qavramasını və özünüdərk dünyasını anlamaq üçün kateqoriyalar və abstraksiyaların rəşional dili bəs etmir, müxtəlif mülahizələrə və davranışa verdiyi mənalari yetərincə başa düşməyə lazımdır. Bundan əlavə, bir insanın davranışı həmişə onun tərəfindən lazımi səviyyədə dərk edilmir. Onların dərin mənasını başa düşmək üçün xarici müşahidə olunan hərəkət və ifadələrin sosioloji baxımdan şərh edilməsi üçün çox səy göstərmək lazımdır. İnsan davranışı ilə bağlı fikirlərin rasionallaşdırılması da bu hərəkətləri izah edə biləcək müəyyən nəzəriyyələr tələb edir. Başqa sözlə, kəmiyyət sosiologiyası əsasən strukturlar, sosial qurumlar və təşkilatlar arasındakı sosial qarşılıqlı fəaliyyət problemlərini öyrənməyə istiqamətlənmişdirsə, keyfiyyət sosiologiyasını bu münasibətlərin real praktikasının subyektiv tərəfi maraqlandırır: müəyyən bir cəmiyyətdə sahibkar və ya satıcı olmaq nə deməkdir və sahibkarla satıcı arasındakı münasibət praktikası nədən ibarətdir. Birinci sıra problemləri başa düşmək üçün ümumiləşdirilmiş məlumatların təsviri və izahatına əsaslanan sosial biliklər lazımdırsa, ikinci sıra problemləri - konkret insanların təcrübəsini, bacarıqlarını, hisslərini dərk etmək üçün başa düşməyə və şərhə əsaslanan biliklər zəruridir.

Keyfiyyət yanaşması elmi axtarışın bütün mərhələlərində - tədqiqatçının nəzəri yönümündən, maraqlarının fokusundan, araşdırılması aparılan obyektə münasibətindən tutmuş məlumatların toplanılması proseduru və onların şərhinə kimi - fərqli məntiqə arxalandığına görə yuxarıda qeyd olunan strategiya və prosedurlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Məsələn, sistem təhlili baxımından müasir Azərbaycan cəmiyyətinin müxtəlif sosial qruplarının - Dağlıq Qarabağda döyüşən əsgərlərin; iki uşaq böyüdən tək anaların; vaxtından əvvəl istefa vermək məcburiyyətində qalan hərbiçilərin - ümumi həyat şəraitini öyrənmək və izah etmək mümkündür. Onların hamısını bütövlükdə demək olar ki, eyni yaşda müəyyən bir şəhərdə yaşayan və ya "islahatlar yaşayan cəmiyyətin çətinlikləri ilə təkbətək qalmış" insanlar qrupu kimi götürmək olar.

Ancaq keyfiyyət (və ya humanist) sosiologiyasının nöqtəyi-nəzərindən yanaşsaq, bu xüsusi insan vəziyyətlərinin hər biri özünəməxsusluğu, spesifik sosial təcrübəsi, xüsusi həyəcanları və əziyyətləri ilə seçilir ki, birlikdə onlar həmin insanların özünəməxsus "həyat dünyasını" təşkil edir. Bu "xüsusi" dünya bir araşdırma obyektinə ola bilər. Onların keçmiş təcrübələri, gündəlik qayğıları yalnız bu qrupların nümayəndələrinin fərdi taleyini, qavrayış və davranış xüsusiyyətlərini ümumi sosial məzmun çərçivəsində - bu sosial-tarixi vəziyyətin öyrənilməsi yolu ilə başa düşülə bilər. Digər tərəfdən, bu insanların təcrübəsi ümumi ictimai təcrübənin xüsusi bir "parçası"dır. Özəl təcrübələrin mozaika tək birləşməsi bütövlükdə cəmiyyətin sosial mənzərəsini təqdim etməyə imkan verir.

Keyfiyyət tədqiqatlarında ümumi diqqət sosial təcrübələrin vahid mənzərəsinin təsvirinə yönəlmişdir. Keyfiyyət metodologiyasının imkanlarını dəyişikliklərə məruz qalan cəmiyyət üçün ən münasib olan strategiyalardan birinin nümunəsində göstərmək olar. Bu, U.Tomas və F. Znanetskinin kəskin sosial dəyişikliklər dövründə icmalardakı qarışıqlıq və dəyişiklikləri öyrənməyə yönəlmiş "Polyak kəndlisi Avropada və Amerikada" adlı klassik əsəridir.

Beləliklə, keyfiyyət sosiologiyasının ümumi strategiyası problem vəziyyətin açıq və strukturlaşdırılmamış xarakterinin təhlilindən ibarətdir. Burada tədqiqatçının diqqəti fərdi subyektlərin obyektiv və subyektiv sosial təcrübələrinin vəhdətdə və genişləndirilmiş şəkildə müayinəsinə yönəlmişdir. Əgər tədqiqatçının diqqət mərkəzində fərdi bir sosial obyektin özünəməxsusluğunu, bir hadisənin ümumi mənzərəsini onun komponentlərinin vəhdətində öyrənmək, obyektiv və subyektiv amillərin qarşılıqlı təsirini müəyyənləşdirmək durursa, bu vaxt keyfiyyət metodlarından istifadə prioritetdir. Keyfiyyət tədqiqatları xüsusilə kəskin sosial dəyişikliklər şəraitində geniş yayılmayan yeni hadisə və ya proseslərin öyrənilməsinə imkan verir.

Bundan əlavə, keyfiyyət paradigmasını bu istiqamətin əsasında duran nəzəri konsepsiyalara uyğun olaraq, bəzən humanist, interpretativ və ya anlayan sosiologiya da adlandırırlar. Fərdlərin sosial fəaliyyətin daşıyıcısı hesab olunduğu strukturalizmdə sosial strukturların fərd üzərində üstünlüyü qəbul olunur və cəmiyyətdə sosial qaydanın bunun sayəsində təmin olunduğu qənaətinə gəlinir (G.Zimmel, C.Mid, M.Veber). Bunlar ictimai aləmin nə məhsulu, nə də ki, "qurbanı" deyillər, əksinə düşünən, hiss edən və yaradıcılıqla ətrafdakı dünyanı yaratmaqda iştirak edən, həm

öz davranışlarına, həm də başqalarının davranışlarına mənə və əhəmiyyət verən aktorlardır. Bu yanaşmaya görə böyük sosial sistemlər ortaq "mənalər və əhəmiyyət" in qurulduğu və müəyyən dərəcədə sosial qarşılıqlı əlaqənin bütün iştirakçıları tərəfindən bölüşüldüyü mürəkkəb qarşılıqlı fəaliyyət prosesindən yaranmışdır. Məsələn, hər kəs toy şənliyində "vağzal" rəqsinin səslənməsinin nə demək olduğunu başa düşür. O, rəmzi olaraq bütün hərəkətləri strukturlaşdırır və mərasimin bütün iştirakçıları üçün eyni simvolik mənə daşıyır. Buna görə keyfiyyət sosiologiyasını həmçinin subyektiv sosiologiya da adlandırırlar. Maks Veberin ənənələrinə uyğun olaraq, keyfiyyət tədqiqatı aparən sosioloq subyektin öz fəaliyyətinə hansı mənanı verdiyini öyrənir. Bu subyektiv mənalər tədqiqatçı tərəfindən şərh olunur və insan davranışının tipik modellərinin qurulması üçün müəyyən məntiqi ardıcılıqla təşkil edilir. Onu mikrososiologiya və ya "parçalanmış" sosiologiya da adlandırmaq olar, çünki bu yanaşmada diqqət xüsusi qarşılıqlı təsirlərin (interaksiyaların) mikroanalizinə yönəlir. G.Zimmel sosiologiyada qlobal sosial nəzəriyyələrin mümkünlüyünü qəbul etmirdi. Təhlilində, o, insan təcrübəsinin "mikroəsaslarına", ilk növbədə, onun mədəni tərkib hissəsinə arxalanırdı. Zimmelə görə, məhz bunun sayəsində bir tərəfdən real həyatın fərdi təcrübəsinə başa düşmək, digər tərəfdən də cəmiyyəti bir çox "hissələrdən" toxunmuş bütöv bir mozaika kətanı kimi görmək mümkündür.

Keyfiyyət metodologiyası çox vaxt interpretativ və ya anlayın adlanır, çünki burada sosioloq sosial agentlərin hərəkətlərini əsaslandırılmış, mənalı və başqalarına yönəlmiş hesab edir. Bu hərəkətlər insanların özləri tərəfindən verilən mənalara nüfuz edərək, yəni ictimai hərəkətləri başa düşmək və şərh etməklə dəqiq təhlil edilir (M. Veber, G. Zimmel).

Simvolik interaksionizm (C. Mid, Y. Habermas, H. Blumer) keyfiyyət sosiologiyasına sosial ünsiyyətlərin mənalərini şərh etmək üçün əsas kimi dil ideyasını gətirdi. Bu yanaşmaya görə cəmiyyətdə qarşılıqlı əlaqə dil, jest, simvol mübadiləsi yolu ilə təmin edilir. İnsan hərəkətini yalnız xarici təzahürlərini müəyyənləşdirmək əsasında başa düşmək olmur, bunun üçün qarşılıqlı əlaqədə iştirakçılar tərəfindən başa düşülən bir dildə ifadə olunan daxili simvolik mənanı bilmək lazımdır.

Fenomenoloji ənənədə bu fikirlər insanın davranışının motivlərini yalnız onun bioqrafik vəziyyətinin ideyası əsasında (A.Şyutsun "həyat dünyası") anlaya biləcəyi fikri qədər inkişaf etdirilmişdir. İnsanlar subyektiv olaraq hər bir sosial vəziyyətə (P. Berger və T. Lukman) öz motivlərini və davranışlarını təqdim edərək sosial gerçəkliyi qururlar və bu cür hallar təkrarlandığında, eyni motivləri və davranışları tətbiq edərək onları səciyyələndirirlər. Beləliklə, subyektin daxili dünyası başqalarının mülkiyyətinə çevrilir, səciyyələndirilir və nəticədə "institusional" vəziyyətə gətirilir. Etnometodologiya, insanların gündəlik işlərini empirik müşahidə edərək davranış mənalərini öyrənilməsinə əsaslanır. Buradakı adi insanlar, peşəkar sosioloqlarla müqayisədə gündəlik təcrübələrində daha səriştəli mütəxəssislər hesab olunurlar. Bu fərdi sosial qrupların gündəlik təcrübəsi haqqında məlumat mənbəyi kimi istifadə olunur. Təhlilin bu aspektini həm də folklor sosiologiyası adlandırırlar (H.Qarfinkel).

Beləliklə, metodologiya baxımından keyfiyyət və ya humanist sosiologiya təbiətə mikrososiologiyaya aid edilir; tədqiqatçı subyektə ictimai fəaliyyətin agentləri olaraq diqqəti cəlb edir və ilk növbədə sözlər, kəlamlar, hekayələr ilə ifadə olunan şəxsi gündəlik təcrübəyə və başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlərə istinad edir. İnteraktiv məlumatları (sözlər, jestlər, kommunikativ simvollar) təhlil edərək sosioloq insanların lokal sosial varlığının xüsusi formalarını dərk edir və şərh edir; müşahidələrini ümumiləşdirərək gizli sosial mənə və ya sosial gerçəkliyin bu aspektinin fəaliyyət mexanizmlərini nəzəri bir şərh üçün elmi terminlər dilinə çevirir.

“Keys-stadi” anlayışının mahiyyəti və məzmunu

Keys-stadi termininin birinci hissəsi olan “keys” sözü ingilis dilində “case” -“vəziyyət, hadisə, fakt, hal, iş”, ikinci hissəsi olan “stadi” (“study”) isə “tədqiqat, öyrənmə, nəzərdən keçirmə” mənalərini verir. Bu termini biz Azərbaycan dilində “tək, ayrı, konkret, fərdi hadisənin araşdırılması”, “vəziyyətlərin tədqiqi”, “situasiyanın tədqiqi” kimi işlədə edə bilərik. Lakin bu

terminin Azərbaycan dilində bu cür səslənməsi doğru olmasa da* hazırda onun qəbul edilmiş bir analoqu yoxdur və buna görə də sosioloji ədəbiyyatda “keys-stadi” terminindən istifadə olunması zənnimizcə daha məqsədəuyğundur.

Qeyd edək ki, müasir qərb sosioloji ədəbiyyatında “keys-stadi” metodunu ifadə etmək üçün müxtəlif terminlərdən istifadə olunur: “hadisə metodu” (case method), “hadisənin tədqiqi” (case study), “monoqrafik araşdırma” (monographic study), “monoqrafik yanaşma” (monographic approach), “iştiraklı müşahidə”, “etnoqrafiya”, “çöl işləri” və s. Bu terminlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq əslində onlardan istifadə zamanı eyni metodlar nəzərdə tutulur.

Bu metodun mahiyyəti obyektin bütün əlaqələri ilə birlikdə öyrənilməsidir. Tədqiqat obyektinə isə digər metodlarla öyrənilməsi çətinlik törədən qapalı bir icma (məsələn, sosial elitalar, cəmiyyətin “dib”i, dini sektalar), istehsalat və ya tədris kollektivləri ola bilər. Kəmiyyət tədqiqatları 10, bəzi hallarda isə 20-25 günlük vaxt çərçivəsinə malik olduqları halda, keyfiyyət tədqiqatlarında bu uzun müddətə hesablanmışdır və bir neçə aydan bir neçə ilədək uzana bilər. Keys-stadi metodunda tədqiqatçılar uzun müddətə insanların gündəlik həyatının iştirakçısına çevrilirlər. Keys-stadi metodikasında informasiya müşahidə, iştiraklı müşahidə, arxiv materialları, kino-fotosənədlər kimi metodlardan istifadə oluna bilər. Tədqiqatçının diqqət mərkəzində əsas hadisələrin xronoloji ardıcılığında qeydə alınan vahid bir hadisə ola bilər. Keys-stadi metodunun spesifikliyi nadir obyektin dərin tədqiqindədir və tədqiqatın nəticələri fəaliyyət üçün təkliflərin hazırlanmasına yönəlmişdir (2). Bu metodun mahiyyəti həm də bir və ya bir neçə hadisəni ətraflı öyrəndikdən sonra cəmiyyətdə baş verən dərin proseslərin məzmununu verməkdən ibarətdir. Keys-stadi dedikdə, dolayısı, qismən və müəyyən dərəcədə mücərrəd məlumatlardan fərqli olaraq, həyat hekayələrinin birbaşa və hər yerdə öyrənilməsi nəzərdə tutulur (8, 123).

Bir qayda olaraq, digər hadisələrlə müqayisə verilmiş unikal obyektin strukturunun öyrənilməsində ikincidir. Müqayisə olunan obyektlərin sayı üç və ya dörd hadisəni keçməməlidir. Müqayisəli təhlil üçün 3 və ya 4-dən artıq hadisə olduqda tədqiqatçı hadisənin dərinliyini itirə bilər və bununla da onlardan hər birinin qeyri-adekvat təsvirinə gətirib çıxara bilər. Təhlil üçün məlumat mənbələri əsasən vəziyyətin intensiv öyrənilməsinin müxtəlif üsulları ilə əldə edilən nəticələndir ki, bura müşahidə, iştiraklı müşahidə, fotosəkillər, fokuslaşmış və ya ekspert müsahibələri, arxiv materialları və videomateriallar aid edilir. Tədqiqatçı “hadisəni” adətən əsas hadisələrin xronoloji ardıcılığı ilə təsvir edir, daha vaciblərini daha detallı təsvirinə yönəldir. Bir neçə “hadisədən” istifadə edərkən onların hər birinin sərhəddi dəqiq müəyyənləşdirilir və ardıcıl olaraq təsvir olunur, daha sonra onların çarpaz təhlil aparılır.

Hadisənin vaxt sərhəddinin müəyyənləşdirilməsi prosesi keys-stadinin ikinci vəzifəsidir. Lakin çox vaxt hadisənin vaxt çərçivəsini müəyyənləşdirmək, bir hadisənin başlanması, digərinin isə bitməsi vaxtını dəqiq müəyyənləşdirmək çətin olur və buna görə də bu, şərti şəkildə müəyyənləşdirilir.

Beləliklə, keys-stadinin spesifikliyi obyektin unikallığının dərinədən öyrənilməsindədir. Burada müşahidənin nəticələri çox vaxt lokal, tətbiqi xarakter daşıyır və fəaliyyət üçün təkliflərin hazırlanmasına yönəlmişdir.

Fikrimizcə, bütün müxtəlif nəzəri təriflər və praktiki tədqiqatlar üçün hazırda bu metodu başa düşmək üçün ən azı iki fərqli yanaşma ayırd edilə bilər. Birinci yanaşma keys-stadini müstəqil tədqiqat növü və ya strategiyası, ikinci isə yalnız sosioloji tədqiqatın ayrı-ayrı mərhələlərində istifadə olunan metodların məcmusu kimi müəyyənləşdirir. Bu anlayışlar arasındakı fərq prinsiplə xarakter daşıyır. Müstəqil tədqiqat strategiyası olaraq keys-stadi digər tədqiqat metodları ilə əldə edilə bilməyən müəyyən bir sosioloji məlumatı əldə etməyə imkan verirsə, ikinci halda o, bir empirik məlumat toplamaq üçün keyfiyyət üsulları ilə müəyyənləşir (3, 65-90).

Keys-stadi konsepsiyasının formalaşması üçün, bizcə, iki fikir fundamental əhəmiyyətə malikdir: Frederik Le Plenin adı ilə əlaqəli “monoqrafizm” və Çikaqo məktəbinin əsərlərində öz

* Məsələn, beynəlxalq münasibətlərin tədqiqində istifadə olunan “situasiyanın tədqiqi” ifadəsi tamamilə başqa bir metodu nəzərdə tutur (1, 255-258), “vəziyyətlərin tədqiqi” termini isə kifayət qədər mücərrəddir və müəyyən bir metodoloji istiqaməti bildirmir (11, 329-352).

əksini tapmış fərqi hadisələrin dərinliyi (in depth) öyrənilməsi. F. Le Plenin monoqrafik metodu birbaşa müşahidə vasitəsilə özləri və ətrafları haqqında dolğun məlumat toplamaqla yanaşı kiçik sosial qrupların öyrənilməsinə kompleks yanaşmanı təmsil edir. Fransız fəhlələrinin ailələrinin tədqiqatına (1855-1885) F. Le Ple tərəfindən tətbiq olunan tədqiqat onun tələbələri E. Demolin və A. de Turvil tərəfindən davam etdirildi: onlar məlumatların toplanacağı parametrləri ətraflı şəkildə izah etdilər və bu da tətbiqetmə sahələrini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə imkan verdi (13). Monoqrafik təsvirin prinsipləri mikro-sosioloji analizin inkişafı üçün mühüm metodoloji nəticələrə malik idi, lakin Le Ple və onun ardıcılarının düşüncəsində metodun özü hadisənin müxtəlif tərəflərini bütöv şəkildə təhlil etmək üçün deyil, hər suala ayrıca cavab üçün nəzərdə tutulmuşdu. Belə bir tədqiqat daha çox "eninə" yönəldilmişdir, yəni sosial fəaliyyətin subyektiv mənalərini başa düşmək və xarakterik nümunələri vurğulamaq üçün "daxili" dən çox sayda fakt təsvir və təhlil olunur. Bu ideya Çikaqo məktəbinin sosioloqları tərəfindən inkişaf etdirildi. Bununla əlaqədar Çarlz Kuli yazırdı: "...Bizim məqsədimiz insan həyatını həqiqi dramatik fəaliyyət kimi göstərməkdən, həmçinin jest və dil vasitəsilə müşahidə edilməsi mümkün olan insan funksiyasının bir hissəsi kimi mental prosesdə iştirakdan ibarətdir. ...Keys-stadi dedikdə mən bunu başa düşürəm: həyat tarixlərinin bilavasitə, qismən və müəyyən dərəcədə mücərrəd informasiyadan fərqli bilavasitə və çoxcəhətli öyrənilməsi" (8, 123).

Öz şöhrətinin zenit nöqtəsində, 1920-1930-cu illərdə, keys-stadi keyfiyyət və kəmiyyət metodlarının antitezisinin bir hissəsi idi. Bu vaxt keys-stadının sosial reallığın öyrənilməsinin müəyyən epistemoloji prinsiplərinə əsaslanan bir araşdırma kimi keyfiyyət sosiologiyası ilə - induktiv məntiq və anlama sosiologiyasının üsulları ilə eyniləşdirilməsi baş verir (15).

Metoda olan maraq müəyyən dərəcədə 40-cı illərdə də davam etmişdir və çox vaxt bu R.Bercess və onun həmkarlarının adı ilə bağlıdır. Müharibədən sonrakı dövrdə həm metodologiyada, həm də sosioloji tədqiqat praktikasında pozitivizm üstünlük təşkil etmişdir. Buna baxmayaraq, zəngin keyfiyyətli məlumat toplamaq üzərində davamlı, əziyyətli işlər davam etdirildi ki, bunlar "çöl işi", "iştiraklı müşahidə" və ya "etnoqrafiya" kimi təyin olundu. Bu araşdırmaların çoxu artıq klassikaya çevrilmişdir.

1960-cı illərin sonundan keyfiyyət tədqiqatlarına dair məqalələrin yazılışında bir canlanma baş verdi. Sosiologiyada keyfiyyət yanaşma mövzusunə elmi marağın canlanması, əksəriyyəti "postmodernizm" sözü ilə izah edilə bilən ictimai düşüncənin inkişafında yeni bir mərhələ ilə əlaqədardır. Postmodernist cərəyanlar, tədqiqatçıyı öyrənmə obyektindən uzaqlaşdıraraq, həqiqəti bilmə ehtimalını inkar edərək ənəvi obyektivlik və elmlilik meyarlarına yenidən baxmağa vadar etdi. Metodun nəzəri cəhətləri bu görüşlərə uyğun olduğundan, tədqiqat praktikasında keys-stadi araşdırmasına maraq yenidən dirçəldi.

Qeyd edək ki, keys-stadini növlərinə və tiplərinə görə də səciyyələndirmək mümkündür. Belə ki, R.Steyk keys-stadini instrumental, dərin və külli növlərinə bölmə (16). Instrumental tədqiqatda nəzəriyyə və hadisə qarşılıqlı əlaqədədir: ilkin nəzəriyyə bir ictimai fenomenin vəziyyətini izah edir, hadisə isə nəzəriyyəni tamamlayır. Dərin keys-stadidə, əksinə, konseptuallaşdırma tədqiqat prosesində baş verir. Külli keys-stadi tədqiqata bir deyil, bir çox hadisənin daxil edilməsini nəzərdə tutur və sosial fenomenin müxtəlif şəraitdə funksiyasını göstərmək, eləcə də tədqiq edilən fenomenin müxtəlif təzahür formalarında öyrənilməsinə tədqiq etməkdən ötrü müqayisə üçün istifadə edilə bilər.

Fransız tədqiqatçısı A.David "hadisənin" dörd tipini ayıraraq fərqli, lakin oxşar tipologiyayı təklif edir:

1) "İllüstrativ hadisə" M.Qlyukmanın təsnifatındakı eyniadlı tiplə və R.Steykin təsnifatındakı instrumental tiplə əlaqələndirilir.

2) "Tipik hadisə" müəyyən parametrlərə görə bütövlükdə bir sosial hadisəni təmsil edir. Bu tədqiqatda əsas məqsəd tez-tez rast gəlinən səciyyələrin ümumiləşdirilməsidir.

3) "Eksperimental" hadisə nəzəriyyənin yoxlanılması üçün istifadə olunur ki, burada da seçimin əsas şərti müəyyən nəzəriyyənin bu və ya digər müddəalarının yoxlanılmasıdır.

4) Nəhayət, “fərdi” hadisə az rast gəlinən, az öyrənilmiş fenomendir ki, bu vaxt tədqiqatçıını konkret obyektin spesifikliyi, unikalılığı maraqlandırır. Bu tədqiqat tipində yeni konseptlər, nəzəri müddəalar tədqiqatın əsas nəticəsi kimi çıxış edir (9).

Tədqiqat praktikasından bir çox misallar gətirmək mümkündür ki, orada “hadisə” empirik və ya nəzəri olur, ya da ki hər ikisini özündə birləşdirir. Bu, tədqiqat obyektini tədqiq olunan fenomenlə qarışdırmağa şərait yaradır və tədqiqatın gedisinə, eləcə də nəticələrinə öz təsirini göstərir. Ç.Reycin terminin ictimai elmlərdə tətbiq etmə təcrübəsini ümumiləşdirərək, iki dixotomiyanın kəsişməsinə əsaslanan tədqiqat işlərinin təsnifatını verir. Birincisi, realizm və nominalizm arasındakı fəlsəfi fərqlə əlaqələndirilir: hadisə ya empirik bir obyekt, ya da nəzəri bir konstrukt olaraq ortaya çıxır. İkincisi, hadisəni şərti, hər hansı bir xüsusi təsirindən asılı olmayaraq ümumi bir kateqoriya kimi anlaşılməsini bölüşür ki, bu da qismən ictimai elmlərdə keyfiyyət-kəmiyyət bölgüsü ilə uyğun gəlir (1, 10-12).

Sosiologiyada “hadisə” “dəyişən” kimi əsas kateqoriyalardandır. Keys-stadidə hadisə, ictimai bir hadisənin təzahürünün nümunəsi olaraq qəbul edilən xüsusi bir müşahidə vahidi, sosial gerçəkliyin bir parçasıdır. J.Amelin obrazlı şəkildə göstərdiyi kimi, “keys” tədqiqatçıya xüsusiyyət ümumiyyə keçidi təmin edə bilən müəyyən keyfiyyət xüsusiyyətlərinin bir növ rahat müşahidə məntəqəsini xatırladır (10, 60-63). İnsanın davranışının özünü göstərdiyi kontekstin ətraflı təsviri və adekvat şəkildə anlaşılması birbaşa müşahidə və geniş məlumat mənbələrinə çıxış yolu ilə əldə edilir. Ona görə də empirik “hadisə” intensiv müşahidəni təmin edən real zaman və məkanla məhdudlaşır.

Tədqiq olunan hadisənin xüsusiyyətlərinə və istifadə olunan metodik vasitələrin toplusuna görə, sosiologiyada, nümunələr bioqrafik, etnoqrafik və monoqrafik metodla əlaqədardır. Keys-stadinin tipologiyaları çərçivəsində onların hər birini özünəməxsus bir tədqiqat fokusu və məlumat toplama metodlarının kombinasiyası ilə fərqli hesab etmək olar. Bioqrafik və etnoqrafik araşdırmaların xüsusiyyətləri və onların nümunə ilə əlaqəsi elmi ədəbiyyatda ətraflı təqdim olunur (6, 101-103). Keys-stadi və monoqrafik metod arasındakı fərqlər az qəbul edilir, buna görə də qeyd edildiyi kimi, Avropa ərazilərində onlar tez-tez sinonim kimi çıxış edirlər. Keys-stadinin monoqrafik tipini obyektivist və subyektivist yanaşmaların sintezinə metodoloji iqtisamət fərqləndirir. Burada tədqiqat obyektini kimi adətən tipik hadisələr, eləcə də demoqrafik, iqtisadi və statistik təhlil xarakterli informasiya çıxış edir. (6, 69).

Keys-stadi: metodoloji problemlər

Keys-stadinin sosial elmlərdə geniş istifadəsinə baxmayaraq, qeyd etmək ki, onunla bağlı bu gün də metodoloji qeyri-müəyyənliklər qalmaqdadır və müxtəlif müəlliflər onu müxtəlif cür – metod, metodologiya, keyfiyyət tədqiqatının taktikalarından biri və ya xüsusi tədqiqat dizaynı kimi müəyyənləşdirir (17, 1-10).

Bu nöqteyi-nəzərdən Qərb sosiologiyasında iki istiqaməti ayırmaq mümkündür:

1) Keys-stadinin informasiyanın toplanmasının keyfiyyət metodlarının cəmi kimi müəyyənləşdirilməsi;

2) Keys-stadinin keyfiyyət empirik tədqiqat kimi müəyyənləşdirilməsi.

Birinci halda keys-stadinin müəyyən məlumat toplama metodları (daha çox iştiraklı müşahidə ilə), ikinci halda isə keyfiyyət yanaşması ilə identikliyi baş verir. Hər iki halda da çoxsəviyyəli anlayışların qarışığı müşahidə olunur: keyfiyyət tədqiqat metodu və empirik material toplamağın keyfiyyətli və ya yumşaq üsulu.

R.Yinin keys-stadi konsepsiyası bu nöqteyi-nəzərdən xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onun elmi işlərində keys-stadinin digər tədqiqat tiplərindən fərqləri göstərilmişdir. Belə ki, o, sosial tədqiqatın beş əsas tipini fərqləndirir: eksperiment, sorğu, tarixi tədqiqat, sənədlərin təhlili və keys-stadi. Hər bir strategiyanın imkanlarını nəzərə alaraq, müəyyən bir strategiyanın istifadəsinin qanuni olması ilə bağlı şərtləri müəyyənləşdirir. Bu məntiqə uyğun olaraq, keys-stadinin onu digər strategiyalardan fərqləndirən texniki tərifini verilir: “Keys-stadi – empirik tədqiqat olaraq müasir fenomeni onun real mövcudluq kontekstində öyrənir. Bu vaxt fenomenlə onun konteksti arasındakı sərhəddə dəqiq olmur və burada müxtəlif planlı informasiya mənbələrindən istifadə olunur.” (18, 23)

R.Yin tədqiqatın məqsədlərindən asılı olaraq keys-stadinin üç tipini fərqləndirir: izahlı (explanatory or causal), təsviri (descriptive) və kəşfiyyat (exploratory). O, qəti olaraq bu metodu induktiv hesab etmir və ona pizitivist mövqedən yanaşır ki, bunun üçün göstəricilərin müəyyənəşdirilməsi, hadisənin seçilməsinin nəzəri əsaslandırılması, prosedurların planlaşdırılması zəruridir. R. Yinnin olduğu qeyri-müəyyən bir tərifinə baxmayaraq, o, keys-stadi ideyasını tədqiqat strategiyası kimi konkretləşdirir və bununla da onu keyfiyyət metodlarından fərqləndirir. Bununla birlikdə müəllifə bu strategiyanın nə dərəcədə uyğun olacağını izah etmək deyil, həm də keys-stadi metodunun fərqli xüsusiyyətlərini göstərmək lazımdır.

Hadisənin öyrənilməsi, bir qayda olaraq, ikili məqsəd daşıyır: bir tərəfdən öyrənilən obyektin (müşahidə olunan qrupda onların üzvlərinin bir-biri və digər qruplarla qarşılıqlı əlaqələri və davranış nümunələrinin) başa düşülməsinə nail olmaq. Digər tərəfdən daha ümumi sosial proseslər haqqında yeni biliklər əldə etmək. Strategiya çərçivəsində müxtəlif metodlardan istifadə edilə bilər, lakin analizin ümumi məntiqi, şübhəsiz ki, keyfiyyət paradigmasına meyllidir. Lakin söhbət müəyyən bir keyfiyyət metodologiyasından deyil, vahid hadisə strategiyası çərçivəsində məlumatların toplanması və təhlilinin keyfiyyət və ya kəmiyyət metodlarından gedir. Sonra bu strategiyanın adekvat olduğu şərtlər, imkanlarının həddləri müəyyənəşdirilir.

Rob Van Vinsberq və Samia Kxan belə hesab edirlər ki, keys-stadi ümumi paradigmalara və fənlərə bir yanaşmadır. Bu argument aşağıdakı bir-birini istisna eləyən nəticələrə əsaslanır: (18, s. 46-48)

- Keys-stadi metod deyil, çünki onun tətbiqi çərçivəsində digər metod və texnikaların məcmusu istifadə olunur (məs., müsahibə, müşahidə, sənədlərin təhlili və s.) ki, bu da keys-stadini daha geniş tədqiqat strategiyasına çevirir;
- Keys-stadi metod deyil, çünki tədqiqatda müəyyən konkret nəticələrin əldə edilməsini təmin edəcək ümumi qəbul olunmuş prinsiplər toplusu yoxdur (məsələn, effektivliyin qiymətləndirilməsi, diaqnostik informasiyanın alınması və s.). Keys-stadinin metodologiyası əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən bir kontekstdən asılıdır ki, bu da onun universallığını istisna edir;
- Keys-stadi tədqiqat strategiyasının yalnız bir hissəsini təmsil edən tədqiqat planlaşdırmasının metodu deyildir.

Müxtəlif tədqiqat strategiyalarının öyrənilməsi metodoloji trianqulyasiya fenomeninin mövcudluğunu - üçüncü yol adlanan keyfiyyət və kəmiyyət metodlarının birləşdirilməsinin mümkünlüyünü ortaya çıxardı ki, bu da ayrıca tədqiqat mövzudur (7, s. 178-180).

Beləliklə, keys-stadinin kompleks tədqiqat metodu olaraq aşağıdakı xüsusiyyətlərini göstərə bilərik: çevik tədqiqat strukturuna malik olması fərziyyənin təsdiqi və ya rədd edilməsi və ya tədqiqatın nəticələrinə görə fərziyyənin formalaşdırılması, təsadüfi seçmədən istifadə və ya müəyyən keyfiyyətlər əsasında tədqiqat obyektinin şüurlu seçilməsi; müxtəlif məlumat toplama metodlarından istifadə etmək imkanı: əvvəllər çap olunmuş materiallar əsasında hadisələrin təhlili, müsahibə, müşahidə, statistik məlumatlar, anket sorğusu və s. istifadə; və nəhayət, tədqiqat nəticələrinin təhlili və təmsil olunmasının geniş imkanları: tədqiqatın nəticələri bütün tam küllü üçün representativ və ya formalaşmış paradigmanı daşıda bilən unikal bir formada ola bilər (12, 1-8).

Nəticə

Bütün müxtəlif nəzəri təriflər və praktiki tədqiqatlar kontekstində hazırda keys-stadi metodunu başa düşmək üçün ən azı iki fərqli yanaşma ayırd edilə bilər. Birinci yanaşma keys-stadini müstəqil tədqiqat növü, metodu və ya strategiyası, ikinci yanaşma isə onu yalnız sosioloji tədqiqatın ayrı-ayrı mərhələlərində istifadə olunan metodların məcmusu kimi müəyyənəşdirir. Bu yanaşmalar arasındakı fərq prinsiplə xarakter daşıyır. Bu tip qiymətləndirmə tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən asılıdır və buna uyğun da o, ya metod və ya metodologiya, ya da ki, strategiya kimi qiymətləndirilir.

Müstəqil tədqiqat strategiyası olaraq keys-stadi digər tədqiqat metodları ilə əldə edilə bilməyən müəyyən bir sosioloji məlumat əldə etməyi özündə cəmləşdirir. Yalnız son üç onillikdəki nəşrlərdə keys-stadinin 20-dən çox fərqli tərfi verilmişdir. Keys-stadidə əsas metodoloji məsələ

məlumatların toplanılmasında və təhlilində keyfiyyət metodlarına əsaslanmaqdır. Keys-stadi metodunun spesifikliyi nadir obyektin dərin tədqiqindədir və tədqiqatın nəticələri fəaliyyət üçün təkliflərin hazırlanmasına yönəlmişdir. Bu metodun mahiyyəti həm də bir və ya bir neçə hadisəni ətraflı öyrəndikdən sonra cəmiyyətdə baş verən dərin proseslərin məzmununu verməkdən ibarətdir.

Keys-stadinin əsas metodoloji prinsipləri aşağıdakılardır: tədqiqat yanaşmasının çevikliyi, hadisənin bütöv sosial vahid kimi fərqləndirilməsi, öyrənilən reallığın dərin və hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi, tədqiqatın etibarlılığını təmin etmək üçün onun kollektiv xarakteri.

Müasir şəraitdə keys-stadi özündə çöl tədqiqatının müxtəlif formalarını birləşdirən, əgər belə demək mümkündürsə, bir “çətir markasını” xatırladır ki, onun da əsas xüsusiyyəti dəyişənləri hadisənin özü kimi deyil, seçmə halları kimi təqdim etməsidir.

Istifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Власова М.Г. Кейс-стади исследования в международных отношениях: методологическая и исследовательская практика // Теория и практика общественного развития. 2012. № 11.
2. Классификация качественных методов тактики ...window.edu.ru > resource > file <https://studopedia.org/14-86701.html>
3. Козина И.М. Особенности применения стратегии "исследование случая" (case study) при изучении производственных отношений на промышленном предприятии. Социология: методология, методы, математические модели. 1995. № 5-6.
4. Козина И.М., Сережкина Е.В. Концепция кейс-стади в социальных науках и французская традиция монографических исследований трудовых организаций. Социологические исследования. 2015. № 1. С. 64-73.
5. Case-study как исследовательская стратегия // Case-study – образовательный и исследовательский опыт в междисциплинарном контексте. СПб.: Изд-во НИУ ВШЭ, 2013. С. 5–21.
6. Романов П.В. Стратегия кейс-стади в исследовании социальных служб // Социологические исследования. 2005. № 4. С. 101–110
7. Campbell D. T. Degrees of freedom and the case study // Comparative Political Studies. 1975. №8 (1).
8. Cooley C.H. Case Study of Small Institutions as a Method of Research // Publications of the American Sociological Society. 1928. № 22.
9. David A. Logique, epistemologie et methodologie en sciences de gestion // Conference de L'AIMS, mai 1999. VRL: <http://basepub.dauphine.fr/bitstream/handle/123456789/3186/david.pdf>.
10. Hamel J. Etudes de cas et sciences sociales. Paris : L'Harmattan, 1997.
11. Meyer C.B. A case in case study methodology // Field Methods. 2001. № 13 (4). p. 329-352.
12. Mikhaylov A.S. Case study on the structural transformation of an international cluster: European perspective // Modern applied science. 2013. № 7 (12).
13. Portis L. Les classes sociales en France. Un débat inachevé (1789–1989). Paris: 1989.
14. Ragin C., Becker H. What Is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry. New York: Cambridge University Press, 1992. Pp. 1-18.
15. Simons H. Case study research in practice. London, SAGE Publications Ltd, 2009.
16. Stake R. The art of case study research. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1995.
17. Wynsbergher Van R., Khan S. Redefining case study // International Journal of Qualitative Methods. 2007. № 6 (2).
18. Yin R. Case study research: design and methods. 5nd ed. US: Sage, 2014.

Рафаиль Гасанов

МЕТОД КЕЙС-СТАДИ В СОЦИОЛОГИИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Резюме

В статье рассматривается когнитивный потенциал метода кейс-стади как неотъемлемой части социологии качества и показано, что качественное исследование позволяет изучать новые события или процессы, которые не получили широкого распространения, особенно в контексте драматических социальных изменений. Применение тематического исследования преследует две цели: с одной стороны, достичь понимания изучаемого объекта. С другой стороны, чтобы получить новые знания о более общих социальных процессах. В стратегии могут использоваться разные методы, но общая логика анализа, несомненно, склонна к качественной парадигме.

Цель - Исследование когнитивного потенциала метода кейс-стади как неотъемлемой части социологии качества.

Методология - Анализируются возможности метода кейс-стади в понимании изучаемого объекта и получении новых знаний об общих социальных процессах с помощью системного подхода.

Результат - Специфика метода кейс-стади заключается в глубоком понимании уникального объекта и направлении результатов исследования на подготовку рекомендаций по действию.

Ключевые слова: социология качества, микросоциология, тематическое исследование, исследовательская стратегия, социальные процессы.

Rafail Hasanov

CASE STUDY METHOD IN SOCIOLOGY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Summary

The article examines the cognitive potential of the case study method as an integral part of the sociology of quality and shows that qualitative research allows you to study new events or processes that are not widespread, especially in the context of dramatic social changes. The application of a case study has two objectives: on the one hand, to achieve an understanding of the object being studied. On the other hand, to gain new knowledge about more general social processes. Different methods may be used in the strategy, but the general logic of the analysis is undoubtedly prone to a qualitative paradigm.

Purpose - To study the cognitive potential of the case study method as an integral part of the sociology of quality.

Methodology - The possibilities of the case study method in understanding the object under study and obtaining new knowledge about general social processes using a systematic approach are analyzed.

Findings - The specificity of the case study method lies in a deep understanding of a unique object and the direction of the research results for the preparation of recommendations for action.

Keywords: Sociology of quality, microsociology, case study, research strategy, social processes.

Rəyçi: AƏSMA –nın dosenti, f.f.d. Faiq Ələkbərov

Qəbul olunub: 14.09.2020